

VANDRING RUNT BRÖSARP

Välkommen till vandringsparadiset!

Brösarpsbygden bjuder på över 100 km leder och motionsspår, det mesta i Verkeåns vackra naturreservat där Skåneledens olika dragningar utgör nästan hälften. Vandra i Brösarps böljande backar, upptäck kalkkällorna i Tockbjär eller spring över hederna till stranden i Haväng. Här hittar du Skånes högsta vattenfall och vintertid skänker de norra backarna skidturer med fjällkänsla. Här finns Österlens mest variationsrika landskap. Välkommen ut i naturen!

1. VERKEÅNS MYNNING. Vid mitten av 1600-talet användes platsen som ut-skeppningshamn för Alunbruket som låg cirka 10 km västerut. Vid lågvatten syns de rader av träpålar och stenar som varit delar av en hamnanläggning. Sedan väg-brytarna försvunnit flyttar sig mynningen beroende av vågor och strömmar. Söder om åmynningen, vid Klammersbäck, låg under järnåldern (100–1000 e Kr) en rik bebyggelse. Platsen kallas Maletofta och är känd både från sägner och arkeologiska undersökningar.

2. HAVÄNG OCH VITEMÖLLA STRANDBACKAR är ett naturreservat mellan Verkeån och Vitemölla. Kalken i marken har tillsammans med det torra klimatet skapat förutsättningar för en av Sveriges sällsyntaste naturtyper, sandstappen. Här hittar du många av sandstappens typiska arter – tofsåxing, sandlilja, sandnejlika och sandvedel. Under högsommaren lyser strandbackarna i gult och violett av hedblomster, gul felknopp, backtimjan och fältvädd.

3. HAVÄNGSDÖSEN är från yngre stenåldern och byggdes för cirka 5 500 år sedan. Den låg länge dold under sand, men frilades under en kraftig höststorm 1843. Dösen består av flera stenblock som bildar en gravkammare. Från början var gravkammaren innesluten i jord och sten.

4. SKEPPARPSGÅRDEN är vandrarhem sedan 1952, då Dag Hammarskjöld invigde gården. Den är en fyrångad korsvirkesgård från omkring 1750, som flyttades till sin nuvarande plats inför anläggandet av Ravlundas skjutfält.

5. LINDGREN'S LÅNGA var tidigare skogvaktarbostad. Havängs museiförening har restaurerat byggnaden och den rymmer nu ett utemuseum där man t ex kan se fiskefångst-redskap som användes vid öringsfiske bredvid. Känd från filmatiseringen av Fritiof Nilsson Piratens debutroman "Bombi Blitt och jag" (TV-serie 1968).

6. ÖRADEKAREN. Fiskeplats känd sedan medeltiden då än är en attraktiv lekplats för öring. Här finns rester av en fångstanläggning med åtta "kar" lagda tvärs över ån. Fiskeanläggningen restaurerades 2010. Då grävdes även en ny fåra för fisken, så den kan vandra runt kanten och uppströms även vid lågvatten.

7. ÖRADEKARSGÅRDEN är en fyrångad gård, utflyttad från Skepparps by vid en-skiftet under 1820-talet.

8. RAVLUNDAFÄLTET är ett militärt skjutfält från 1943. I dag omfattar skjutfältet 1 600 hektar av hedmark och boksog. När skjutfältet bildades försvann byarna Knåback och Killehusen. Stora delar av Ravlundafältet är skyddat som Natura 2000-område. Du är välkommen att besöka fältet men bara när skjutning inte pågår. Spana efter röd varningsflagga och läs skjutvarningarna som sätts upp, innan du går in på området.

9. FORNLÄMNINGSOMRÅDE. Väster om vandrarhemmet Skepparpsgården finns ett drygt 80-tal fornlämningar. Här finns exempelvis gravhögar från bronsålder och lämningar från yngre järnålder (ca 400–900 e Kr) där framförallt resta stenar och en domarring är framträdande i landskapet.

10. "LYKTGUBBAR" (IRRBLÖSS). På platser längs Verkeån har "lyktgubbar" iakttagits vid flera tillfällen. De ser ut som lägor som svävar över marken och har gett upphov till många övernaturliga förklaringar. De förekommer oftast i sumpiga trakter, där sumpgas bildas genom förruttelse och sedan självantänder.

11. FRUKTODLING. Vi befinner oss i norra utkanten av Skånes största fruktodlingsområde, Kiviksdistriktet som sträcker sig från Brösarp till Simrishamn. Här odlas större delen av Sveriges äpplen. På våren lyser backarna vita av äppelblommor. Och på hösten firas Äppelmarknaden i Kivik med världens största äppeltäva.

12. RAVLUNDA 1100-TALS KYRKA syns vida kring i landskapet. Inne i kyrkan finns kalkmålningar från 1200–1500-talet och utsmyckningen vid altaret dateras till 1592. Strax söder om kyrkan finns Fritiof Nilsson Piraten begravd. Läs den finurliga texten på gravstenen, inristad enligt Piratens egen önskan.

13. MUSEIJÄRNVÄG. Här finns en del av den gamla järnvägen mellan Kristianstad och Ystad bevarad. Vid Brösarps station finns än i dag en samlad miljö med lokstall, godsmagasin, vändskiva, vagnhall och stationshus. Sommar- och jultid trafikeras banan Brösarp–S:t Olof med ångloksdragna tåg. Mellan S:t Olof och Gyllebosjön går det att hyra dressin och trampa sig fram genom naturen.

14. KUNGSMÖLLE. Ägdes under 1600-talet av kungamakinen som på så vis fick in skatter från malning av såd. Kvarnen övergick omkring 1750 i privat ägo. Sin nuvarande utformning fick kvarnbyggnaden i början av 1880-talet. Bostadshuset byggdes strax efter sekelskiftet 1900. Kvarnen drevs med vattenhjul och var i drift fram till 1963.

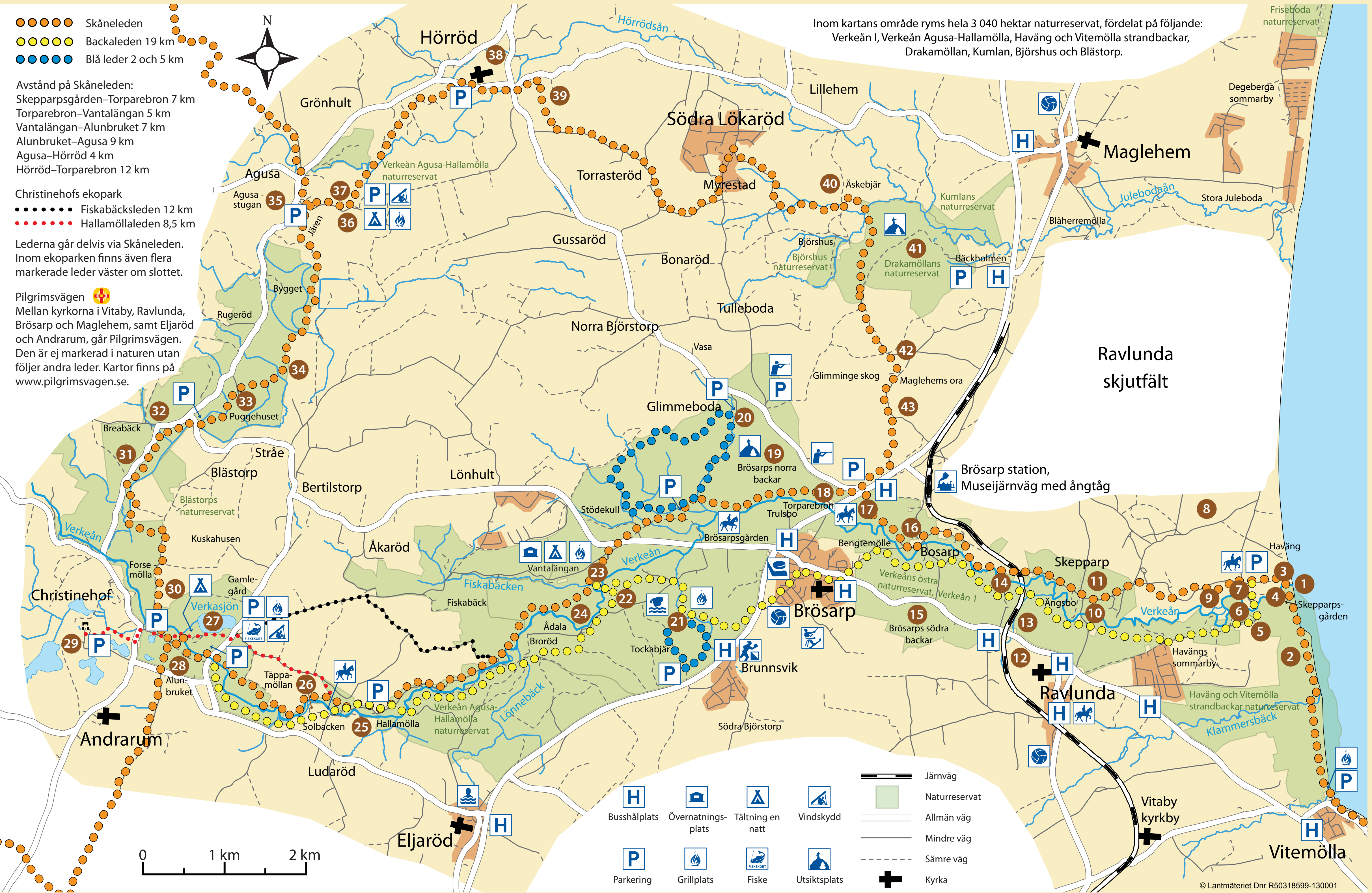
15. BRÖSARPS SÖDRA BACKAR är kända för den fantastiska blomningen av gullvivor i maj. Men här finns också andra växter som sätter färg på backarna, t ex backpiper, trif, gullusem, mandelblom och backtimjan. Stanna gärna för en fikapaus eller en stunds reflektion på backarna. Här finns en rastplats med toalett och fikabord.

16. BENGTEMÖLLA. Kvarnen är skriftligt belagd från 1408. Den ingår som en del i en större gårdsanläggning från mitten av 1700-talet. Nuvarande kvarnbyggnad är förmodligen från omkring 1850. Kvarnen drevs med vattenhjul fram till 1917, då turbin installerades för att täcka gårdens behov av elkraft.

17. GALGBACKEN. Avrättningsplats som användes ända fram till början av 1800-talet. I den branta sydslutningen mot ån växer liten sandlilja och luktvädd.

18. TORPAREBRON är en samling hus från 1800-talets början som beboddes av jordlösa tjänstehjon, backstugesittare och husmän. De jordlösa fick slå sig ned i hus i Brösarps bys utkanter, på heden eller i skogen.

19. BRÖSARPS NORRA BACKAR. Området byggs upp av mäktiga sand- och modominerade kalkhaltiga avlagringar från istiden. På 1920- och 1950-talet planterades många områden med tall i östra Skåne. Det förändrade det böljande landskapet som förr var helt trädöst. Planteringen på de norra backarna har efterhand återförts till öppna betesmark. Utsikten sträcker sig österut mot Hanöbukten och söderut över Verkeåns dalgång. Vintertid är backarna populära bland pulka- och längdskidåkare.

20. GLIMMEBODAGÅRDEN är en skånsk traditionell fyrångad korsvirkesgård med halmtak. Gården var ursprungligen ett skogvaktartorp till Glimminge skog (del av Maglehems ora, se punkt 42) som från år 1624 ägdes av Glimmingehus, 7 km sydost om Simrishamn. Skogen skulle täcka Glimmingehus virkesbehov eftersom borgens närområden saknade skog. I början av 1800-talet kom gården i privat ägo. Den var bebodd fram till 1959 och visar hur miljön på en självhushållande gård kunde se ut. Glimmebodagården är i dag ett besöksmål och värdas av Albo härads hembygdsförening. Här finns också norra angöringsplatsen till den blå Glimmebodaleden.

21. KALKKÄLLOR – TOCKABJÄRS KÄLLA. På södra sidan om Brunnsviksbäcken finns kalkkällor med rikligt vattenflöde. Bergrunden består här av "Killehuskvartsit", en grovkornig kvarts med inströdda fjäll av ljus glimmer. Källvattnet är drickbart."

22. LINDSKOGEN. En gammal blandskog med avenbok, ek, lind och bok. Skogen ska få utveckla sig fritt, utan skötselåtgärder. När träden dör och ruttnar blir de skaffer och bostad till insekter och andra småkryp. Hackspetten hittar mat och hackar sitt bohål i träden. Linden har mycket lös ved och hackspettar väljer ofta lindar som botråd.

23. VANTALÄNGAN. Byggnaden fungerade som bostad fram till sekelskiftet. Mannen som då bodde här kom från Vantaröd och kallades "Vanten". Numera tjänar det som rast- och övernattningsplats åt vandrare. I anslutning till stugan finns anvisade platser för tältning och eldning.

24. PESTSKRÅP är karaktärsväxten i fuktiga områden längs Verkeån. Pestskråpen har de största bladen av alla Nordens växter. De kan vara upp till ¾ m i diameter, stora som ett paraply. Växten infördes som medicinalväxt då dess rotstock innehåller en illaluktande flyktig olja, som man trodde hjälpte mot pestsmitta.

25. HALLAMÖLLA har skriftliga belägg från 1400-talet. Kvarnen drevs fram till mitten av 1900-talet. Den fungerar fortfarande och visas på söndagar under sommaren. Då finns det även möjlighet att titta på en mängd olika bruksverktyg. Vattenfallen vid Hallamölla är Skånes största med en sammanlagd fallhöjd på ca 23 meter. Har du tur kan du få syn på en försärla, strömstare eller kungsfiskare vid fallen.

26. TÄPPAMÖLLAN. Nuvarande utseende fick den vid en om- och påbyggnad år 1945.

27. VERKASJÖN. Här har du möjlighet att fiska abborre och gädda. Fiskekort krävs och kan köpas vid Christinehofs slott. Här finns grillplatser och vindskydd.

28. ANDRARUMS ALUNBRUK. Bruket grundades av Jochum Beck, som 1637 fick Christian den IV:s privilegium att anlägga ett alunbruk. Christina Piper köpte bruket 1725 och under perioden fram till hennes död år 1752 upplevde alunbruket sin storhetstid. Som mest bodde här 900 personer. Alun användes förr vid färgning av garn, garvning av skinn och limning av papper, dvs den process som gav papperet en yta det gick att skriva på. Aluntunnsorna forslades med häst och vagn till utskepningsshamnarna i Åhus och Kivik, under en period också till en egen hamn vid Verkeåns mynning. För att få fram alun ur alunskiffern krävdes enorma kvantiteter ved. Alunbrukets ägare hade rätt att köpa all skog inom en cirkel med två mils radie från bruket till ett förmånligt pris, (den s k Verkalinjén). Skogsägarna skulle fälla stämplade träd och forsla veden till bruket. Rätten gällde dock inte skog som tillhörde adeln eller kyrkan. Verkalinjén avskaffades år 1824 och 1929 upphörde verksamheten vid bruket.

29. CHRISTINEHOFS SLOTT. Christina Piper lätt bygga slottet, som stod klart 1741. Det är i dag museum, kafé och butik och är öppet för allmänheten. Här kan du besöka

Christinehofs Ekopark som visar upp områdets natur- och kulturarvden genom olika aktiviteter och vandringsleder.

30. HÅSTHAGEN. Under alunbrukets storhetstid behövdes många hästar vid transporter av ved och alun. Marken har fått sitt namn efter dätida användning.

31. ÅNGAVATTNING. Går du längs Skåneleden passerar du här över ett dike som grävts för att bevattna ångarna. För var ångsmarken av stor betydelse. En god härskörd betydde rikligt med vinterfoder för kreaturen. Under 1800-talet anlades ångavattningar. Från diket (som här kan ses löpa längs kanten på ången) grävdes mindre kanaler och på så sätt lät man marken översvämmas under våren. Vattnet förde med sig näringsämnen som gav bättre skörd.

32. MÅNVIOL – VITSKRÅP. Vid stigen 50 meter norr om Breabäck växer månviol. Den är speciellt lätt att hitta sent på sommaren på grund av sina stora fröskidor. Här finns också vitskråp som är en sällsynt släkting till pestskråpet. Kom ihåg att man inte får plocka blommor eller fröställningar.

33. PUGGEHUSET. Gården har sitt namn efter "pugga" som betyder groda.

34. JÄREN – HÖRRÖDSÅSEN. En rullstensås som sträcker sig från Verkeån norr om Andrarum över Agusa och Hörród till Mörkavad. Denna s k "getarygg" har en höjd av 8–17 meter.

35. AGUSASTUGAN. Intill vägen mellan Hörród och Andrarum, ca 500 meter från skåneleden ligger detta gamla torpställe, en vinkelbyggd korsvirkesgård från mitten av 1800-talet. Här bodde Anna Mårtensson fram tills hon avled 1945. Gården lämnades som den såg ut den dagen hon föddes 1873, intakt med möbler, husergård, kläder och verktyg. Gården ägs sedan 1946 av Albo Härads Hembygdsförening.

36. AGUSAHÅGNET. Vilthågn med kronhjort, dovhjort och vildsvin. Hågnet drivs i dag av Svenska Jägareförbundet och används bland annat för att träna och diplomteta jakthundar för vildsvinsjakt. För några decennier sedan kunde man åka hit för att titta på de då ovanliga grisarna, som sen länge varit utrotade från den naturliga faunan i Sverige. Vildsvin är dock listiga djur och var bra på att ta sig ur de vilthågn de hölls i. I dag är de vanliga i södra Sverige. Kronhjärten, Skånes landskapsdjur, tillhör också den ursprungliga faunan i landet. Den utrotades under 1700-talet i flera landskap och trängdes till slut undan till ett fåtal platser på några sydsånska gods. Under 1980-talet fanns runt 500 djur. Sedan dess har stammen ökat och uppskattas i dag till ca 2 500 hjortar varav merparten finns i södra halvan av Skåne. Även stammarna av dovhjort har ökat kraftigt.

37. ÖVERNATTNINGSPLATS för vandrare. Här finns vindskydd, torroalett samt anvisade platser för tältning och eldning.

38. HÖRRÖDS KYRKA OCH KYRKORUIV. Här grundlades år 1856 en ny kyrka. Kyrkan ersatte en äldre kyrka från 1400-talet. Ruinen efter den gamla kyrkan ligger strax intill. Enligt sägnen skulle den gamla kyrkan egentligen byggas i en dal som ännu i dag bär namnet "Ekdala kyrka". Materialet forslades dit men flyttades av trollen, som var rädda för att bli störda. Kyrkan byggdes i stället där materialet återfanns.

39. ENEFÅLAD. Stora delar av Linderödsåsen bestod för ett sekel sedan av enefälader. De festa har planterats med gran eller övergått till boksog. Fäladsmarker var betesmarker på magra, backiga och steniga marker. För att fåliden ska vara kvar krävs att den betas och att träd och buskar röjs bort. Från toppen av kullen har man

en vacker utsikt över Hörród by. Fåladen är skyddad som Natura 2000-område.

40. ÅSKEBJÄR är en hög sandkulle med terrasserad sydslutning. På toppen finns ett gravröse och härifrån har man en vacker utsikt. Här finns rikligt med backsippa och på den exponerade sydslutningen sandliljor.

41. DRAKAMÖLLANS OCH KURLANS NATURRESERVAT. Backigt och vackert hedlandskap som är rest av ett urgamalt kulturlandskap. Här har människor under tusentals år låtit sina djur beta. "Vandrande åkrar", där korta odlingsperioder kombinerats med långa tider av vila, har förekommit på markerna så sent som på 1960-talet. Resultatet har blivit en unik sandhedsvegetation som på sensommaren lyser lila av backtimjan och ljung. Markerade leder i reservaten visar dig runt över öppna kullar, men längs Julebodaån och upp till platser med en vidunderlig utsikt över Hanöbukten. En särskild folder finns för området.

42. SKOGEN MAGLEHEMS ORA kallades tidigare Skepparps ora eller Kungens ora. Ora betyder höglänt och steng skogsmark. Det är ett av Skånes största område med boksog som fram till 1824 var en kronopark. Du hittar arter som tandrot och gulsippa i skogen men betydligt vanligare är harsyran. Smaka gärna på bladen som ser ut som klöverblad. De har en frisk och syrlig smak.

43. BOKSKOGEN är värdefull för både växter, djur och människor. Under 1960- och början av 1970-talet ersattes ofta boksogerna av gran. För att rädda boksogerna från att försvinna helt infördes boksogslagen år 1974. Den ersattes 1984 av ädellövskogslagen, som skyddade alla ädellövsträd, dvs alm, ask, avenbok, bok, ek, fågelbär, lind och lönn. Numera skyddas ädla lövträd enligt skogsvårdslagen.

Tänk på! Inom naturreservaten gäller särskilda regler som begränsar allemansrätten. I reservaten inom kartans område, får du t ex inte tälta annat än på anvisad plats. Du måste hålla din hund kopplad och på de flesta ställen får du inte plocka blommor. I några av reservaten är det förbjudet att elda och i övriga får du endast elda på anvisad plats. För varje område finns informationsskyltar där du kan läsa alla regler som gäller i just det naturreservatet. På länstyrelsens hemsida hittar du också information om regler för alla naturreservat. För Drakamöllan-Kumlan finns särskild folder som kan beställas från Länsstyrelsen.

Lederna går ibland över betesmarker. Uppträd försiktigt vid kontakten med djuren och håll dig på visst avstånd. Betesdjuren blir ofta aggressiva vid kontakt med hundar. Gå därför aldrig i närheten av djuren när du har hund med dig, ta hellre en omväg kring betesmarken.

Övernattningsplatser finns på tre ställen inom kartans område. Vantalängan har för övernattning i ladan för vandrare en natt. Gemensamt sovbrös för ca 20 personer. Liggunderlag och sovsock nödvändiga. Agusa och Verkasjön har vindskydd med plats för 7–8 personer.

YTTERLIGARE INFORMATION OM NATURRESERVAT
Länsstyrelsen i Skåne län
010-224 10 00
skane@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/skane/naturreservat

YTTERLIGARE INFORMATION OM BRÖSARPSBYGDEN
www.brosarp.se
www.visittomeilla.se
www.skaneleden.se
www.christinehofsekopark.se
www.alboharadshembygdsfor.se

* På eget ansvar då ingen analys görs av källvattnet.

Kartan är framtagen genom Leaderprojektet Brösarp – med naturen som lockbete i samarbete med Länsstyrelsen i Skåne, december 2013. Kartan och texten utgår från Länsstyrelsens folder Vandringsleder vid Verkeån men har utökats för att ytterligare åskådliggöra utbudet.

